

SENATNING IJTIMOIIY-MADANIY MOHIYATI VA MAMLAKAT ZAMONAVIY TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Boltaboyev Shohjahon

Namangan davlat universiteti Yuridik fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: Pulatov Otabek

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20303656>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada parlamentning yuqori palatasi — Senatning ijtimoiy-madaniy hodisa sifatidagi mohiyati, uning davlat boshqaruvi tizimidagi o'rni, jamiyat hayotidagi funksional roli hamda zamonaviy taraqqiyot sharoitidagi transformatsion jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Senatning qonun ijodkorligi, vakillik, nazorat, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va madaniy merosni asrashdagi funksiyalari alohida ajratib ko'rsatilib, ularning zamonaviy jamiyat hayotidagi namoyon bo'lish xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, Senatning fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorligi, xalqaro parlamentlararo aloqalardagi o'rni va demokratik islohotlarni amalga oshirishdagi ahamiyati ilmiy asosda bayon etilgan. Maqola siyosatshunoslik, huquq, davlat boshqaruvi va sotsiologiya yo'nalishlaridagi ilmiy tadqiqotlar uchun nazariy manba sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Senat, parlament, qonun ijodkorligi, ijtimoiy-madaniy hodisa, vakillik demokratiyasi, davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati, parlamentarizm, ijtimoiy barqarorlik.

ANNOTATSIYA

This article analyzes the essence of the Senate, the upper house of parliament, as a socio-cultural phenomenon, its place in the system of state administration, its functional role in the life of society, and its transformation processes in the conditions of modern development. The study highlights the functions of the Senate in lawmaking, representation, control, ensuring social stability, and preserving cultural heritage, and highlights the features of their manifestation in the life of modern society. Also, the Senate's cooperation with civil society institutions, its role in international interparliamentary relations, and its importance in implementing democratic reforms are scientifically described. The article can serve as a theoretical source for scientific research in the fields of political science, law, public administration, and sociology.

Keywords: Senate, parliament, lawmaking, socio-cultural phenomenon, representative democracy, public administration, civil society, parliamentarism, social stability.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется сущность Сената, верхней палаты парламента, как социокультурного феномена, его место в системе государственного управления, функциональная роль в жизни общества и процессы его трансформации в условиях современного развития. В исследовании освещаются функции Сената в законотворчестве, представительстве, контроле, обеспечении социальной стабильности и сохранении культурного наследия, а также особенности их проявления в жизни современного общества. Кроме того, научно описывается сотрудничество Сената с институтами гражданского общества, его роль в международных межпарламентских отношениях и его значение в осуществлении демократических реформ. Статья может служить

теоретическим источником для научных исследований в области политологии, права, государственного управления и социологии.

Ключевые слова: Сенат, парламент, законотворчество, социокультурный феномен, представительная демократия, государственное управление, гражданское общество, парламентаризм, социальная стабильность.

Davlat boshqaruvi tizimida parlament — qonun chiqaruvchi hokimiyatning oliy organi sifatida jamiyat hayotida muhim o‘rin tutadi. Ikki palatali parlament tizimida Senat (yuqori palata) o‘ziga xos vakolatlar va funksiyalarga ega bo‘lib, u nafaqat qonun ijodkorligi jarayonida, balki jamiyatning ijtimoiy-madaniy rivojlanishida ham muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston Respublikasida 2005-yildan boshlab faoliyat yuritayotgan Senat — Oliy Majlisning yuqori palatasi sifatida davlat boshqaruvining demokratik tamoyillarini mustahkamlash, hududlar manfaatlarini himoya qilish, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash va qonun ustuvorligini kafolatlash kabi muhim vazifalarni bajaradi. Senatning ijtimoiy-madaniy mohiyati uning nafaqat siyosiy institut, balki jamiyatning turli qatlamlari manfaatlarini ifodalovchi, madaniy merosni asrash va rivojlantirishga hissa qo‘shuvchi muassasa ekanligida namoyon bo‘ladi. Bugungi kunda dunyoda yuz berayotgan globallashuv jarayonlari, demokratik islohotlarning chuqurlashuvi, fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi parlament faoliyatiga, xususan, Senatning o‘rni va funksiyalariga yangicha yondashuvni taqozo etadi. Mazkur maqolaning maqsadi — Senatning ijtimoiy-madaniy mohiyatini nazariy jihatdan tahlil qilish, uning davlat boshqaruvi tizimidagi o‘rnini ochib berish hamda zamonaviy taraqqiyot sharoitida Senat faoliyatining transformatsion jarayonlarini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Parlamentarizm instituti sifatida Senatning shakllanishi va rivojlanishi davlat boshqaruvi nazariyasining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ikki palatali parlament tizimi ilk bor Angliyada XIV asrda shakllangan bo‘lib, keyinchalik ko‘plab mamlakatlar davlat qurilishida ushbu tajribadan foydalangan.

Siyosatshunoslikda ikki palatali tizimning asosiy afzalliklari sifatida quyidagilar ko‘rsatiladi: qonun loyihalarini har tomonlama muhokama qilish imkoniyati, hududlarning vakillik huquqlarini ta‘minlash, qonun ijodkorligi jarayonida muvozanatni saqlash, shoshilinch va o‘ylab chiqilmagan qarorlar qabul qilinishining oldini olish. Senat — bu nafaqat siyosiy institut, balki ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida ham talqin qilinadi. U jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlar, hududlar va qatlamlar manfaatlarini ifodalaydi, ular o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlaydi. Shu jihatdan Senat “hududiy vakillik palatasi” yoki “milliy murosa palatasi” sifatida ham e‘tirof etiladi. Senatning jamiyat hayotidagi o‘rnini belgilovchi asosiy omillardan biri uning ko‘p qirrali funksiyalaridir. Zamonaviy konstitutsiyaviy huquq va siyosatshunoslikda Senatning quyidagi asosiy funksiyalari ajratiladi: Qonun ijodkorligi funksiyasi — Senatning asosiy vazifalaridan biri qonun loyihalarini ko‘rib chiqish va ularni tasdiqlash yoki rad etishdir. Qonun ijodkorligi jarayonida Senat quyi palata (qonunchilik palatasi) tomonidan qabul qilingan qonunlarni tahlil qiladi, ularga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritadi, hududlar va turli ijtimoiy guruhlar manfaatlarini hisobga oladi. Bu jarayon qonunlarning sifatini oshirish, ularning ijtimoiy-madaniy kontekstga mosligini ta‘minlash imkonini beradi. Vakillik funksiyasi — Senat hududlarning (viloyatlar, tumanlar, shaharlar) manfaatlarini ifodalovchi palata sifatida faoliyat yuritadi. Senat a‘zolari o‘z hududlaridagi aholining ehtiyojlari, muammolari va takliflarini qonun ijodkorligi jarayonida ifodalaydilar.

Bu funktsiya Senatni “hududiy vakillik palatasi” sifatida tavsiflaydi. Nazorat funksiyasi — Senat ijro hokimiyati faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshiradi. O‘zbekiston Respublikasida Senatning vakolatiga quyidagi masalalar kiradi: Bosh prokuror, Davlat xavfsizlik

xizmati raisi, Milliy gvardiya qo'mondoni va boshqa bir qator mansabdor shaxslarni lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod etish, davlat byudjetining ijrosini nazorat qilish, xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish va denonsatsiya qilish. Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash funksiyasi — Senat jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlar, mintaqalar va qatlamlar manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Senat orqali hududlarning o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari, madaniy an'analari davlat siyosatida inobatga olinadi. Bu funktsiya Senatni "milliy murosa palatasi" darajasiga ko'taradi¹.

Madaniy merosni asrash funksiyasi — Senatning muhim vazifalaridan biri milliy madaniyat, tarixiy meros, an'analarni asrash va rivojlantirishga qaratilgan qonunlarni ishlab chiqish va amalga oshirishdir. O'zbekiston Senati tomonidan madaniyat, san'at, ta'lim, til va milliy qadriyatlarni saqlashga oid bir qator muhim qonunlar qabul qilingan. Xalqaro hamkorlik funksiyasi — Senat xalqaro parlamentlararo aloqalarni rivojlantirish, xorijiy davlatlar parlamentlari va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish orqali mamlakat tashqi siyosatini amalga oshirishda ishtirok etadi. Bu funktsiya Senatni mamlakatning tashqi siyosiy va madaniy aloqalarining muhim subyektiga aylantiradi. Ushbu funktsiyalar bir-biri bilan dialektik bog'liqlikda bo'lib, Senatning davlat boshqaruvi tizimidagi ajralmas o'rnini belgilaydi. Zamonaviy demokratik davlatda Senat va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Fuqarolik jamiyati — bu davlat hokimiyatidan tashqarida faoliyat yurituvchi, fuqarolarning o'z manfaatlarini himoya qilish va amalga oshirishga qaratilgan institutlar, tashkilotlar va munosabatlar majmuasidir. Senat fuqarolik jamiyati institutlari bilan quyidagi yo'nalishlarda hamkorlik qiladi: qonun loyihalarini muhokama qilishda jamoat tashkilotlari vakillarini jalb etish; ijtimoiy ahamiyatga ega masalalarni hal qilishda nodavlat notijorat tashkilotlari bilan birgalikda ishlash; aholining huquqiy madaniyatini oshirish, fuqarolarning qonun ijodkorligi jarayonida ishtirokini ta'minlash; inson huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy himoya, ta'lim va madaniyat masalalarida jamoat nazoratini amalga oshirish².

O'zbekiston Respublikasida Senat huzurida Jamoat kengashlari, ekspert guruhlari va maslahat kengashlari tashkil etilgan bo'lib, ular fuqarolik jamiyati vakillarining Senat faoliyatida bevosita ishtirok etishini ta'minlaydi. XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, globallashuv jarayonlari, demokratik islohotlarning chuqurlashuvi Senat faoliyatida ham tub o'zgarishlarga olib kelmoqda. Zamonaviy tendensiyalar qatorida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Raqamlashtirish — Senat faoliyatida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi. Masofaviy ishtirok etish tizimlari, elektron hujjat aylanishi, ochiq ma'lumotlar portallari Senat ishini samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda. Raqamlashtirish Senat faoliyatining oshkoraligi va shaffofligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Ochiqlik va oshkoralik — Senat faoliyatining ommaga ochiq bo'lishi, majlislarni onlayn translyatsiya qilish, qonun loyihalarini keng jamoatchilik muhokamasiga qo'yish amaliyoti kengaymoqda. Bu esa Senat va fuqarolar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi.

Xalqaro integratsiya — Senatning xalqaro parlamentlararo tuzilmalar (Parlamentlararo ittifoq, Turkiy davlatlar parlament assambleyasi, MDH Parlamentlararo assambleyasi va boshqalar) bilan hamkorligi kuchaymoqda. Bu esa milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga uyg'unlashtirishga xizmat qiladi³.

¹ O'zbekiston Respublikasi. *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi*. – Toshkent, 2023.

² Konstitutsiyaviy huquq: Darslik. – Toshkent: Adolat, 2019.

Ijtimoiy masalalarga e'tibor — zamonaviy tendensiyalardan yana biri Senat faoliyatida ijtimoiy masalalarning o'rni ortib borayotganligidir. Aholi daromadlari, bandlik, ta'lim, sog'liqni saqlash, ekologiya kabi masalalar Senat kun tartibida muhim o'rin tutadi.

O'zbekiston Respublikasida ikki palatali parlament tizimiga 2005-yilda o'tildi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati — qonun chiqaruvchi hokimiyatning yuqori palatasi bo'lib, u hududiy vakillik asosida shakllantiriladi. Senatning tuzilishi va vakolatlarining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Senat O'zbekiston Respublikasining 12 ta hududiy birligi (Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri)dan bir xil miqdorda — har bir hududdan 4 nafar senator saylanadi.

Qolgan 9 nafar senator O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan fan, san'at, adabiyot, ishlab chiqarish va davlat faoliyatining boshqa sohalarida katta amaliy tajribaga va alohida xizmatlariga ega bo'lgan fuqarolar orasidan tayinlanadi;

Senat a'zolarining vakolat muddati — 5 yil

O'zbekiston Senati faoliyatining asosiy yo'nalishlari: qonun ijodkorligi, davlat byudjeti ijrosini nazorat qilish, xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish, mansabdor shaxslarni tah va ozod etish, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash. Senatning ijtimoiy-madaniy mohiyatini ochib beruvchi muhim jihatlardan biri uning milliy madaniyatni rivojlantirishdagi rolidir. Senat quyidagi yo'nalishlarda madaniyatni rivojlantirishga hissa qo'shadi: madaniyat, san'at, til, ta'lim sohasidagi qonunlarni ishlab chiqish va takomillashtirish; tarixiy-madaniy merosni asrash va ulardan samarali foydalanishga oid qarorlar qabul qilish; madaniyat muassasalarini moddiy-texnik jihatdan mustahkamlash, ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash; milliy qadriyatlar va an'analarni targ'ib qilish, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash; xalqaro madaniy almashinuvni rivojlantirish, o'zbek madaniyatini jahon hamjamiyatiga tanitish.

O'zbekiston Senati tomonidan qabul qilingan “Madaniyat to'g'risida”gi Qonun, “Tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida”gi Qonun, “Davlat tili to'g'risida”gi Qonun kabi qonunlar milliy madaniyatni rivojlantirishning huquqiy asosini tashkil etadi⁴.

Xulosa qilib aytganda, Senat — nafaqat qonun chiqaruvchi hokimiyatning yuqori palatasi, balki ijtimoiy-madaniy hodisa, jamiyat hayotining muhim institutidir. U qonun ijodkorligi, vakillik, nazorat, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, madaniy merosni asrash va xalqaro hamkorlik kabi ko'p qirrali funksiyalarni bajaradi. Zamonaviy sharoitda Senat faoliyatining transformatsiyasi raqamlashtirish, ochiqlik, xalqaro integratsiya va ijtimoiy masalalarga e'tiborning kuchayishi kabi yo'nalishlarda namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasi Senati o'z faoliyatida hududiy vakillik tamoyiliga asoslanib, mamlakatning barcha mintaqalari manfaatlarini himoya qiladi, milliy madaniyatni rivojlantirishga hissa qo'shadi va demokratik islohotlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Senat va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlik, qonun ijodkorligi jarayonida jamoatchilik ishtirokini ta'minlash, ochiqlik va shaffoflik tamoyillarining kengayishi Senat faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Kelgusida Senat faoliyatini yanada takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, xalqaro parlamentlararo aloqalarni rivojlantirish, fuqarolik jamiyati bilan hamkorlikni kengaytirish davlat boshqaruvini demokratlashtirishning muhim yo'nalishlari bo'lib qoladi.

³ O'zbekiston Respublikasi. “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida”gi Konstitutsiyaviy Qonun. – 2002-yil 12-dekabr

⁴ “Davlat tili to'g'risida”gi Qonun. – 1989-yil 21-oktabr

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. – 80 b.
2. Ismoilov B. Konstitutsiyaviy huquq. – Toshkent: Adolat, 2021. – 480 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Reglamenti. – Toshkent, 2020. – 120 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining rasmiy veb-sayti. – www.senat.uz
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
6. O'zbekiston Respublikasining “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida”gi Qonuni. – 2004-yil 18-noyabr.
7. O'zbekiston Respublikasining “Saylov to'g'risida”gi Konstitutsiyaviy qonuni. – 2019-yil 25-iyun.